

XVII. HRADECKÉ VAKCINOLOGICKÉ DNY

29. 9.–1. 10. 2022, Hradec Králové

Pandemie COVID-19, spory o vakcinaci a konspirační peklo jako důsledek falešných kauzálních atribucí

Doc. PhDr. Michal Vašečka, PhD.

vasecka@bpi.sk

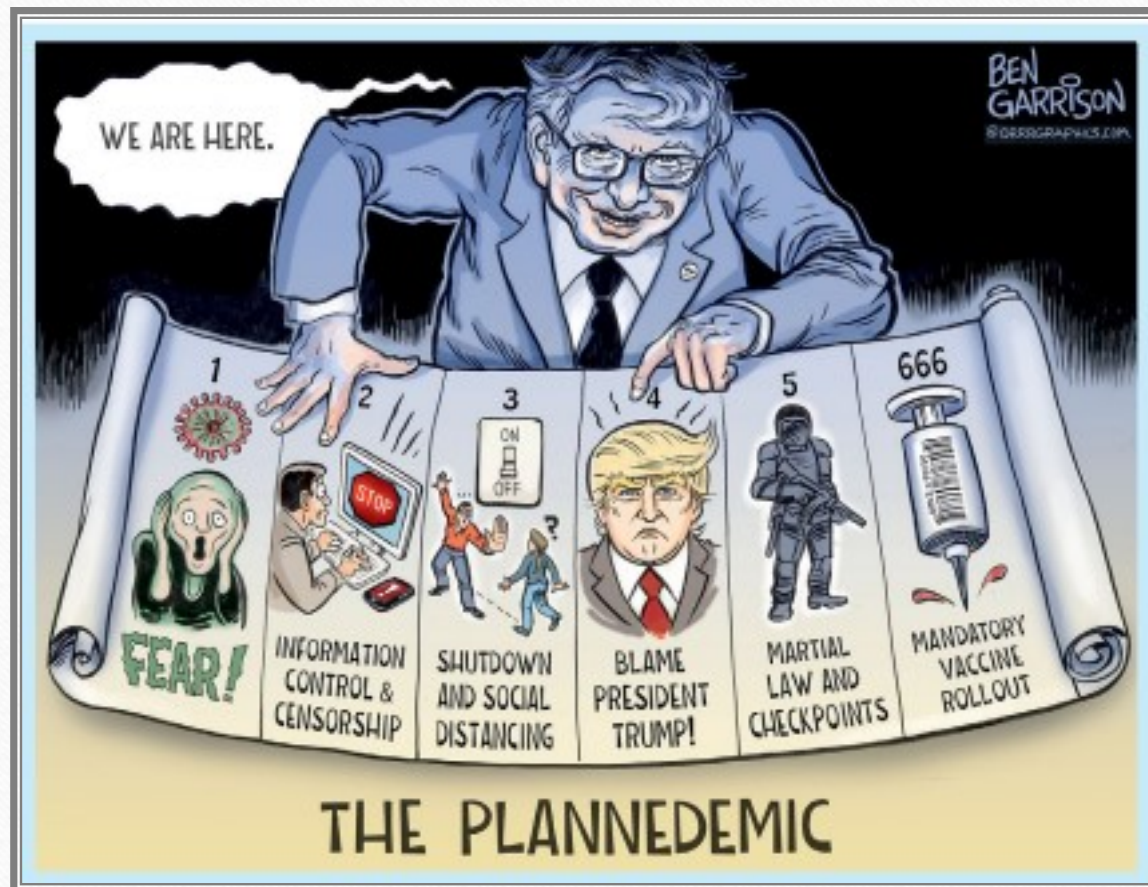
Očkovanie a konšpiračné peklo

„V epidémiách vidíme to, čo potrebujeme vidieť.“

Thukydides

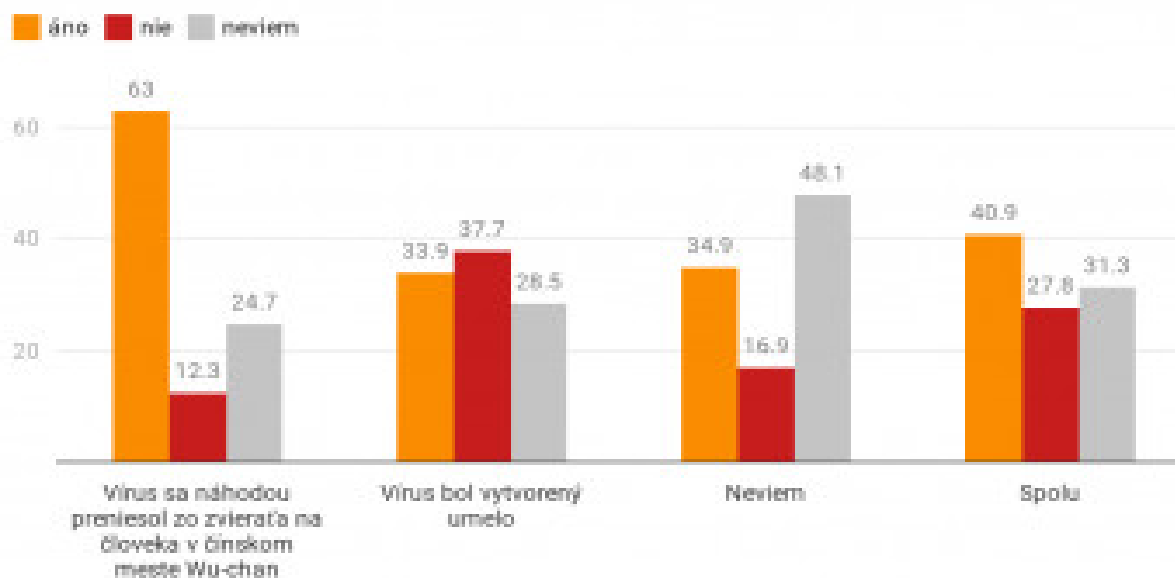
Choroby ale nemajú hlbší význam, prisudzovať im akýkoľvek zmysel prislúcha šamanom, nie racionálnemu svetu 21. storočia.

Reakcia na vakcináciu na COVID-19 ukázala ako sa tvoria a reprodukujú konšpiračné tézy v 21. storočí a ako prichádza k fúzii paranoie.

Ochota zaočkovat' sa SAV - Apríl 2020

Ochota zaočkovat' sa podľa presvedčenia o pôvode vírusu

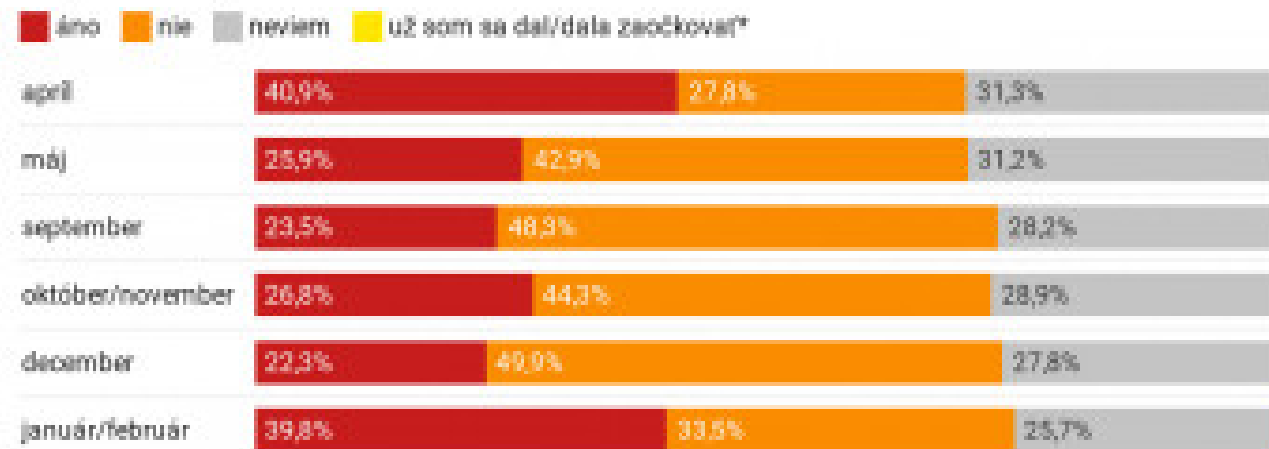

• Created with Datavrapper

Záujem o očkovanie rastie

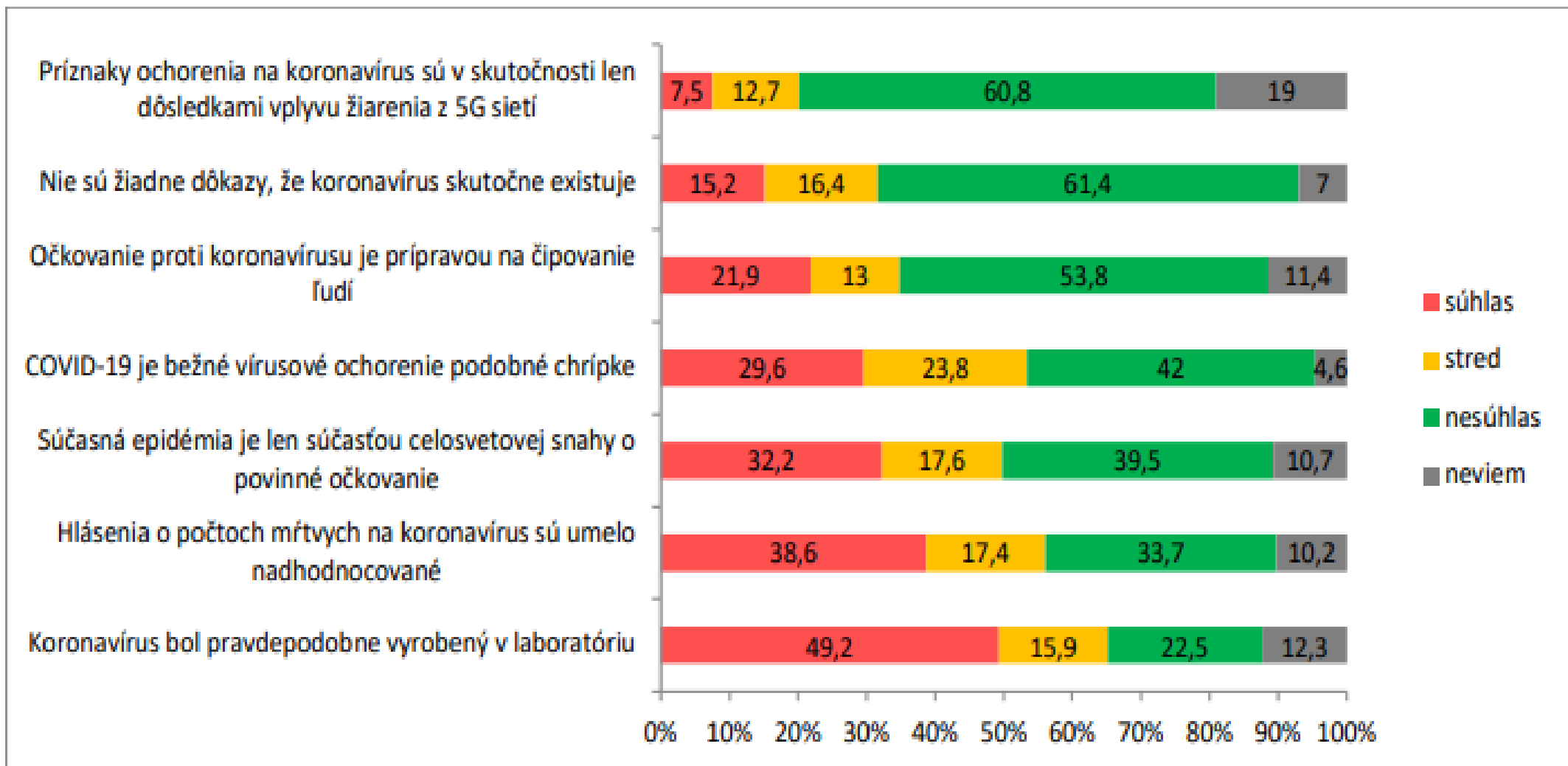
SAV - Február 2021

Ak by dnes bola dostupná vakcína na koronavírus schválená EÚ, dali by ste sa zaočkovať?

*možnosť odpovede "už som sa dal/dala zaočkovať" bola respondentom prvýkrát ponúknutá vo vlně január/február

Graf: Sociologický ústav SAV • Zdroj: Ako sa máte, Slovensko? - Vytvorené pomocou Datawrapper

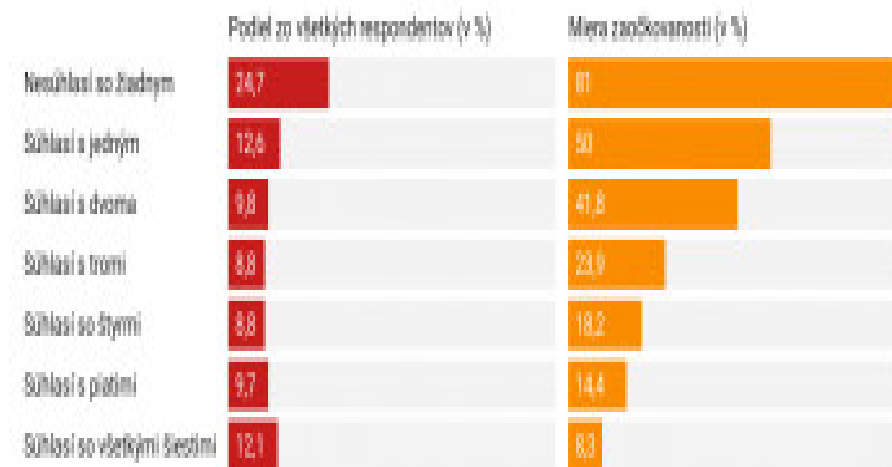

Konšpirácie a vplyv na zaočkovanosť

SAV - Október 2021

	Súhlasím	Stred	Nesúhlasím	Neviem	Spolu
Hlásenia o počtoch mŕtvych na koronavírus sú umelo nadhodnocované	43,3 %	17,2 %	30,8 %	8,7 %	100 %
Koronavírus bol vyrobený v laboratóriu a zámerne rozšírený medzi ľuďmi	42,4 %	18,5 %	23,8 %	15,3 %	100 %
Súčasná epidémia je len súčasťou celosvetovej snahy o povinné očkovanie	40,9 %	16,0 %	35,0 %	8,1 %	100 %
Súčasnú epidémiu niekto vyvolal len preto, aby mohol ľahšie ovládať ľudí	39,7 %	18,5 %	32,2 %	9,6 %	100 %
Vakcíny na koronavírus boli vyvinuté s cieľom škodiť ľuďom	26,1 %	18,3 %	45,1 %	10,5 %	100 %
Nie sú žiadne dôkazy, že koronavírus skutočne existuje	22,5 %	17,2 %	51,4 %	8,9 %	100 %

Miera súhlasu so šiestimi konšpiračnými tvrdeniami a zaočkovanosť

Nízka dôvera ako príčina nízkej zaočkovanosti

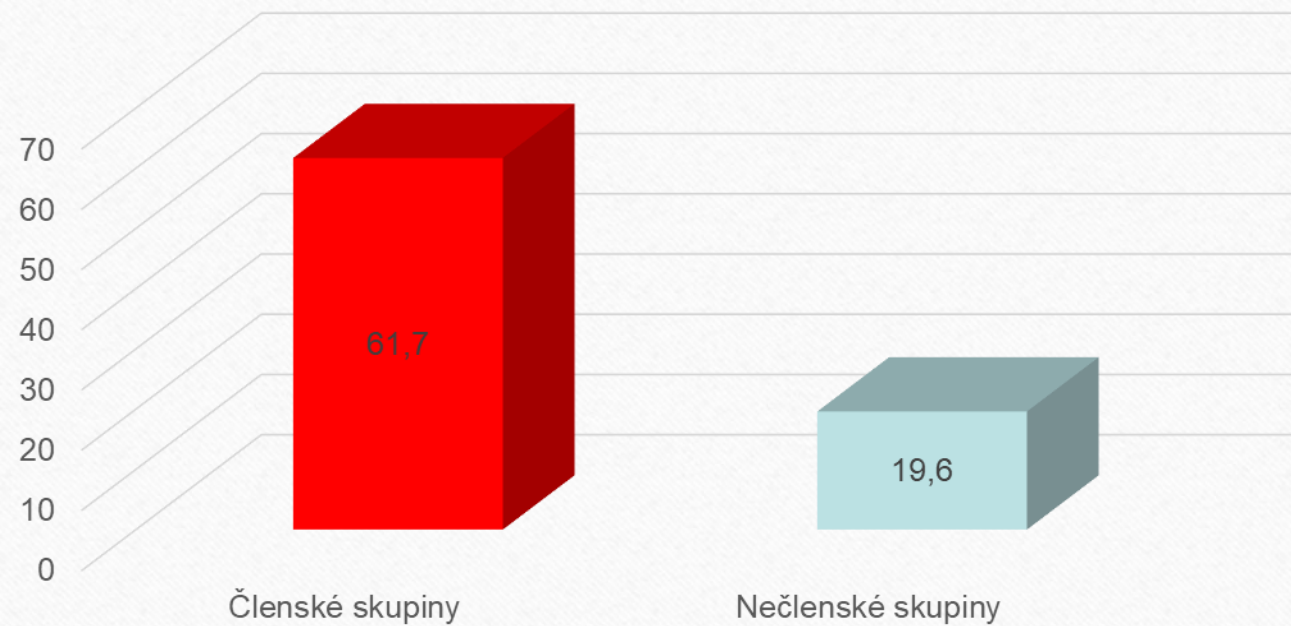
- Jedným zo sprievodných javov procesu transformácie spoločnosti po roku 1989 bolo vytrácanie sa vzájomnej dôvery medzi ľuďmi.
- Pritom dôvera plní funkcie, ktoré sú v modernej spoločnosti dôležitejšie než kedykoľvek v minulosti. Postupný proces modernizácie prispel k erózii sociálnej kohézie spoločnosti a dôvery k systému hodnôt a pravidiel, ktoré boli založené na dôvere.
- Vzájomná dôvera v spoločnosti sa tak stala postupne kľúčovým pojmom, ktorý odlišoval úspešných od neúspešných - vďaka dôvere sa rozvíja komunikácia a tolerancia, dôvera posilňuje väzby medzi jednotlivcom a komunitou, dôvera takisto zväčšuje spektrum možností kooperácie a znižuje náklady.

Prečo si nedôverujeme?

- Moderný svet prestáva pre jednotlivca pozostávať z jeho miesta bydliska, mimo ktorej sú všetci cudzinci a potenciálni nepriatelia, svet prestáva byť vo vnímaní moderných ľudí ovládaný nadprirodzenými silami, ale vôľou ľudí, ktorí v ňom žijú. Najzákladnejšími tromi procesmi, typickými pre modernú spoločnosť sa stali najmä racionalizácia, individualizácia a inštitucionalizácia.
- Vysoká komplexita moderného sveta sa redukuje pomocou inštitúcií na „zvládnuteľnú úroveň. Ľudia si svoj svet zjednodušujú práve rozhodnutím dôverovať.
- V modernej dobe je človek nútený vkladať dôveru do abstraktných (neosobných) systémov znalostí, technológie, či byrokracie.
- Niektoré krajiny sa vyznačujú nízkou mierou dôvery (low-trust cultures) a tá je bola v transformačnom procese systematicky podkopávaná. Nízka dôvera v očkovanie je priamym dôsledkom nízkej dôvery na horizontálnej i vertikálnej úrovni v spoločnosti.

Vzájomná dôvera

Priemerné skóre dôvery v percentách

Rozšírenosť anómie

- Rozšírená anómia vedúca k hlbokému normatívnemu rozkladu samotných základov spoločnosti.
- Anómia vedie k rozporom medzi všeobecne uznávaným hodnotovým systémom v spoločnosti a legitímnymi prostriedkami na ich dodržiavanie. Jedinci trpiaci anómiou by aj mohli a prípadne aj chceli nasledovať legitímne celospoločenské ciele, avšak nie sú tieto ciele dosiahnuť prostriedkami, ktoré by neboli v rozpore so všeobecne uznávanými hodnotami.
- Anómia vedie k rastu nedôvery na horizontálnej i vertikálnej úrovni a často vedie k deviantnému správaniu.

Index koronavírusových konšpirácií

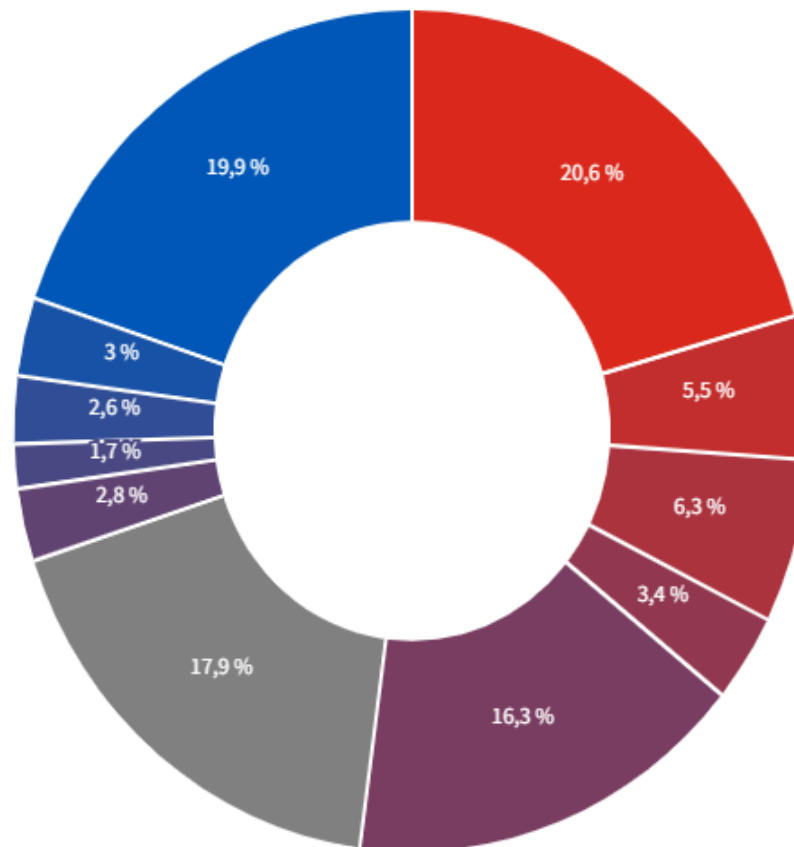
SAV - November 2020

- Podľa indexu koronavírusových konšpirácií s koronavírusovými konšpiráciami o niečo málo viac súhlasia ženy ako muži a naopak o niečo málo menej mladší respondenti do veku 39 rokov. Nesúhlas s koronavírusovými konšpiráciami narastá so stúpajúcim vzdelaním. Výrazne menej s takýmito konšpiráciami súhlasia respondenti v Bratislave a v Košiciach.
- Respondenti, ktorí viac súhlasia s koronavírusovými konšpiráciami sa zároveň označujú za menej šťastných, sú menej spokojní so svojim životom, menej dôverujú iným ľuďom ako i inštitúciám, myslia si, že majú len malú šancu slobodne sa rozhodovať a usmerňovať svoj život a častejšie uvádzajú, že vo svojej domácnosti po zrátaní všetkých príjmov len ťažko vychádzajú s rozpočtom. Zároveň sa však cítia byť menej ohrození epidémiou koronavírusu.

Výskum „Ako by ste chceli, aby skončila vojna na Ukrajine?“ /SAV, Júl 2022/

Ako by ste chceli, aby sa vojna na Ukrajine skončila?

1 - jasným víťazstvom Ruska 2 3 4 5 6 7 8 9 10 - jasným víťazstvom Ukrajiny neviem

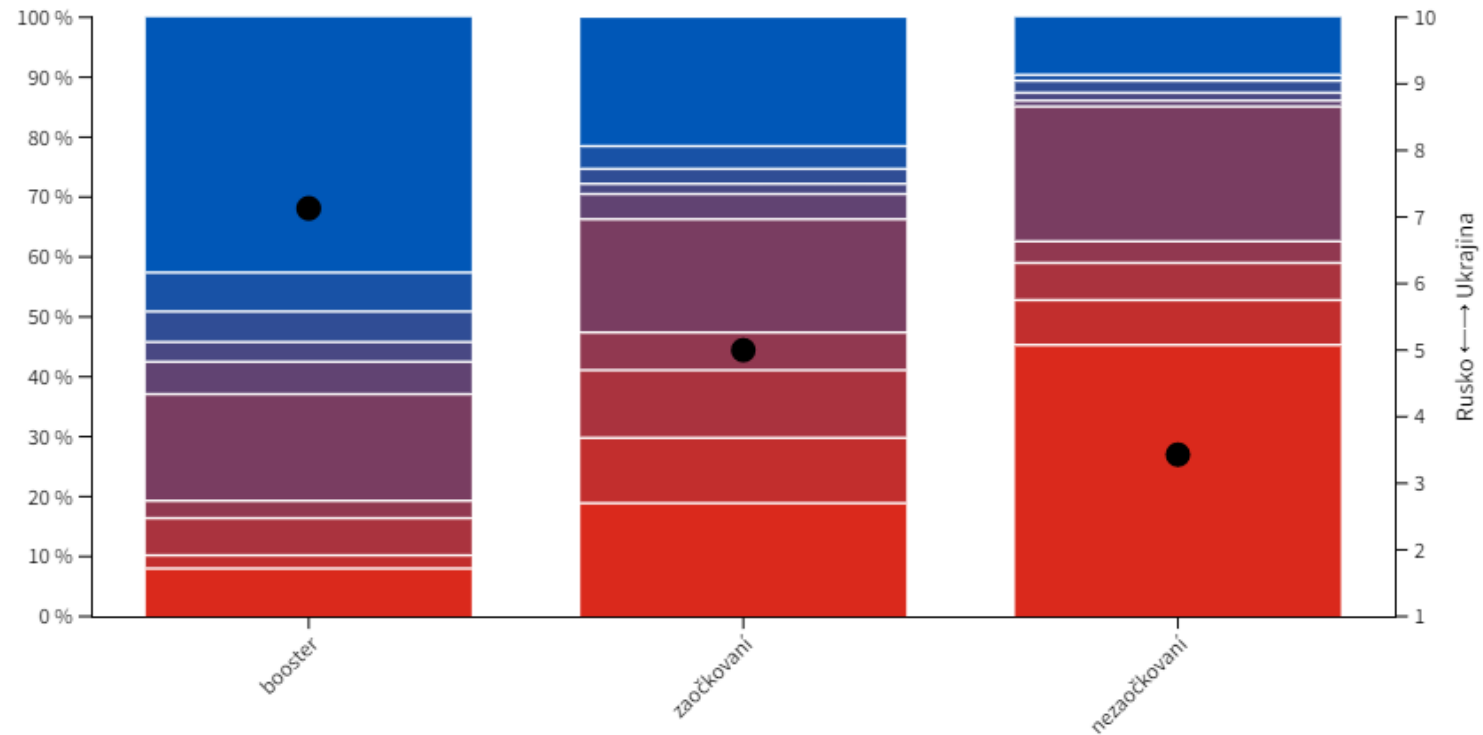

Výskum „Ako by ste chceli, aby skončila vojna na Ukrajine?“ /SAV,

Ako by ste chceli, aby sa vojna na Ukrajine skončila?

Podľa očkovacieho statusu

1 - jasným víťazstvom Ruska 2 3 4 5 6 7 8 9 10 - jasným víťazstvom Ukrajiny

Konšpirácie a kauzálne atribúcie

Na mieru rozšírenosti konšpiračných teórií vplýva spôsob uvažovania ľudí o príčinách a dôsledkoch sociálnych javov. Kauzálne atribúcie sú príčiny, ktorými ľudia zdôvodňujú či interpretujú udalosti. Kauzálnou atribúciou je každý výrok o príčine, každá odpoveď na otázku "prečo". Nebezpečnou formou kolektívnych kauzálnych atribúcií, používaných na vysvetlenie nejakých celospoločenských problémov, sú konšpiračné teórie.

Kauzálne atribúcie majú 4 základné dimenzie:

- Internalita versus Externalita
- Špecificita verzus Globalita
- Stabilita verzus Nestabilita
- Ovplyvniteľnosť (Kontrolovateľnosť) verzus Neovplyvniteľnosť (Nekontrolovateľnosť).

Kauzálne atribúcie

Pre sociálne skupiny a politické sily, ktoré je možné označiť ako xenofóbne a antisemitské, je atribučná rovnica takmer vždy totožná: **externo - globálne - stabilno - neovplyviteľná**.

Kauzálne atribúcie sú predzvesťou budúceho správania. Pri polarizácii krajín je čoraz viac možné hovoriť takmer výlučne o dvoch vyhranených protipóloch atribučných rovníc:

Externo - globálne - stabilno - neovplyviteľné

Interno - špecificko - nestabilno – ovplyviteľné.

Prvý typ atribúcií znamená, že ľudia s takýmto presvedčením budú mať tendenciu súčasný stav aktívne meniť. Druhý vyhranený typ atribúcií je charakteristický pre uzavreté až paranoidné videnie sveta. Je to svet konšpiračných teórií, národných mýtov a izolácie od "neprajného" zahraničia.

U "externalistov" je málo pravdepodobné, že budú svoje správanie meniť.

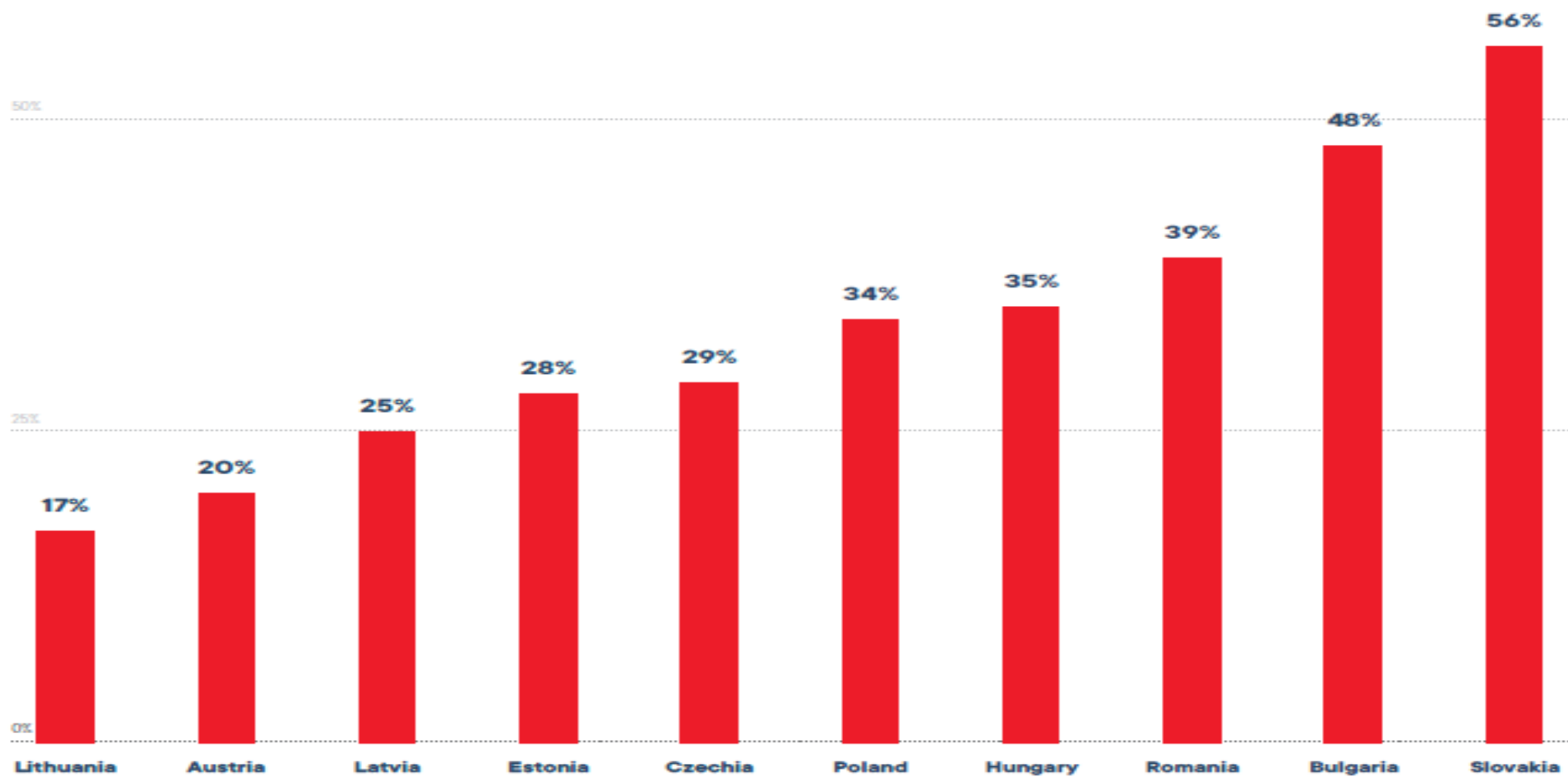
Konšpiračné teórie a sociálne reprezentácie

- Konšpiračná teória sa navonok prejavuje v miernej forme v podobe psychologickej predispozície. Každý človek sa snaží svoje neúspechy nejako vysvetliť a nájsť príčinu tohto neúspechu. Ľudia si pri tomto hľadaní príčin podvedome vyberajú práve z kauzálnych atribúcií. Spomínaná internalita a externalita v atribúciách mávajú charakter osobnostnej črty.
- Ľudia, ktorí hľadajú príčiny súkromných prehier mimo seba, majú vo svojej mentálnej výbave dôležitý prvok konšpiratívnej mentality.
- Ľudia z prostredia, ktoré ich obklopuje, preberajú celé bloky vysvetlení, ktoré sociálny psychológ Serge Moscovici nazýva sociálnymi reprezentáciami. Moscovici termínom sociálna reprezentácia označuje „myšlienky, obrazy a poznanie, zdieľané členmi skupiny a konsenzuálne svety myslenia, ktoré sú sociálne utvorené“

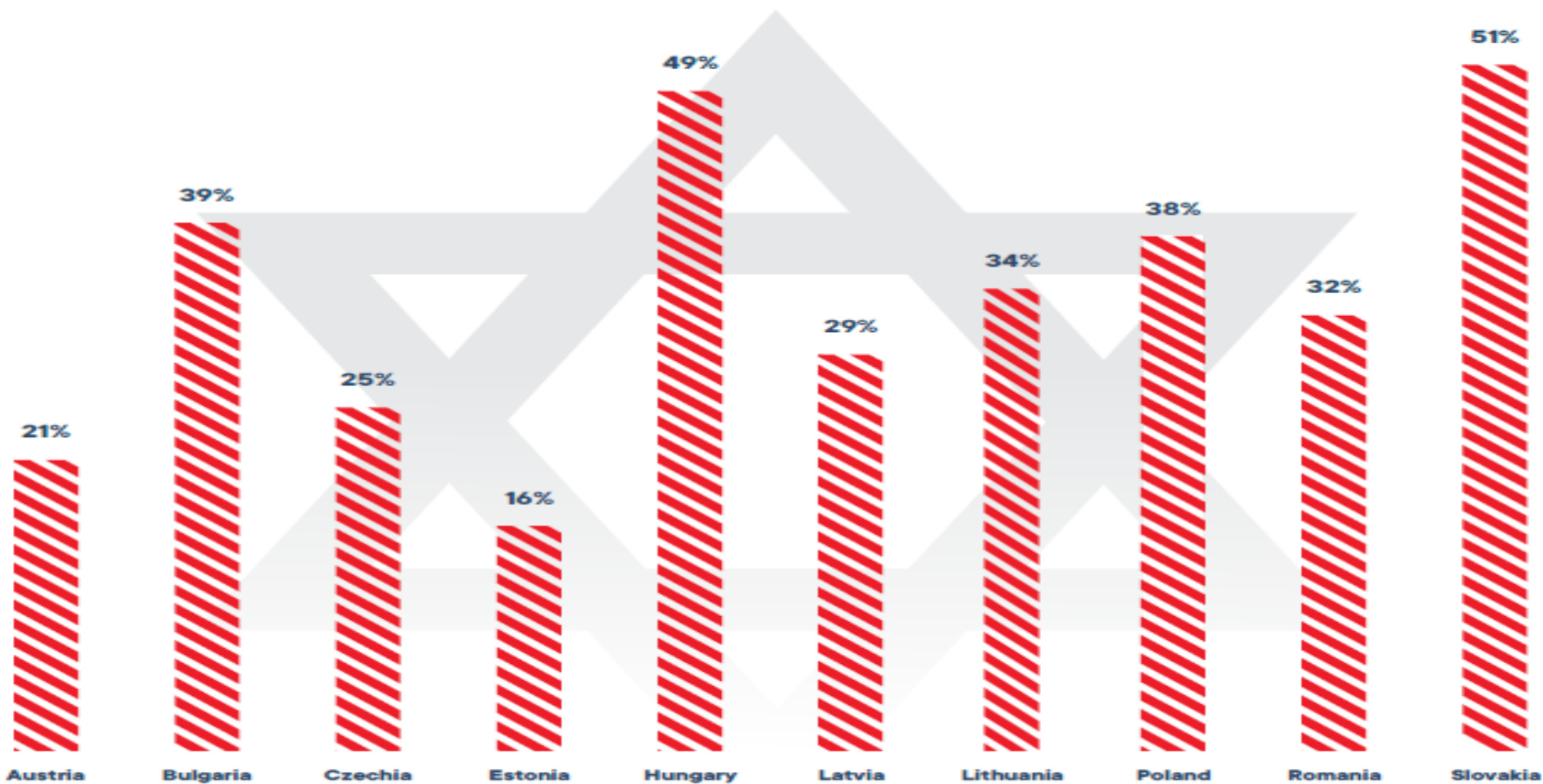
Diabolská kauzalita

- Ľudia v súčasnosti strácajú dôveru k vede a „pravde konsenzu expertov“. Mnohí sú fascinovaní jednoduchou kauzalitou, prvotnou príčinou, predovšetkým ak sú vystavení nejakej znepokojujúcej realite postmodernej doby.
- Pre ľudí riadiacich sa vo svojom živote atribučnou rovnicou externo - globálne - stabilno – neovplyvniteľnou je takou jednoduchou príčinou obyčajne pôsobenie nejakých tajomných síl a veľmi často sprisahanie. Leon Poliakov zaviedol v reakcii na takýto spôsob myslenia pojem „diabolská kauzalita“ a videl diabolskú kauzalitu v hľadaní vinníkov za katastrofy, ktoré ľudstvo v jednotlivých historických obdobiach postretli. Diabolská kauzalita je základom všetkých veľkých konšpiračných teórií a máva politické dôsledky:
 - 1. Nahrádza skutočnosť iracionálnym mýtom a zabraňuje hľadaniu skutočných príčin negatívnych sociálnych javov,
 - 2. Neschopnosť nájsť skutočné riešenia,
 - 3. Nasmerovanie hnevu nás ľudí na domnelých vinníkov,
 - 4. Diabolská kauzalita má dlhý život, kolektívna pamäť ju veľmi pomaly vytesňuje do zabudnutia. Naopak, zabudováva ju do sociálnych reprezentácií a takto môže ovplyvniť myslenie celých generácií.

Degree of belief in conspiracy theories and misinformation narratives⁴³

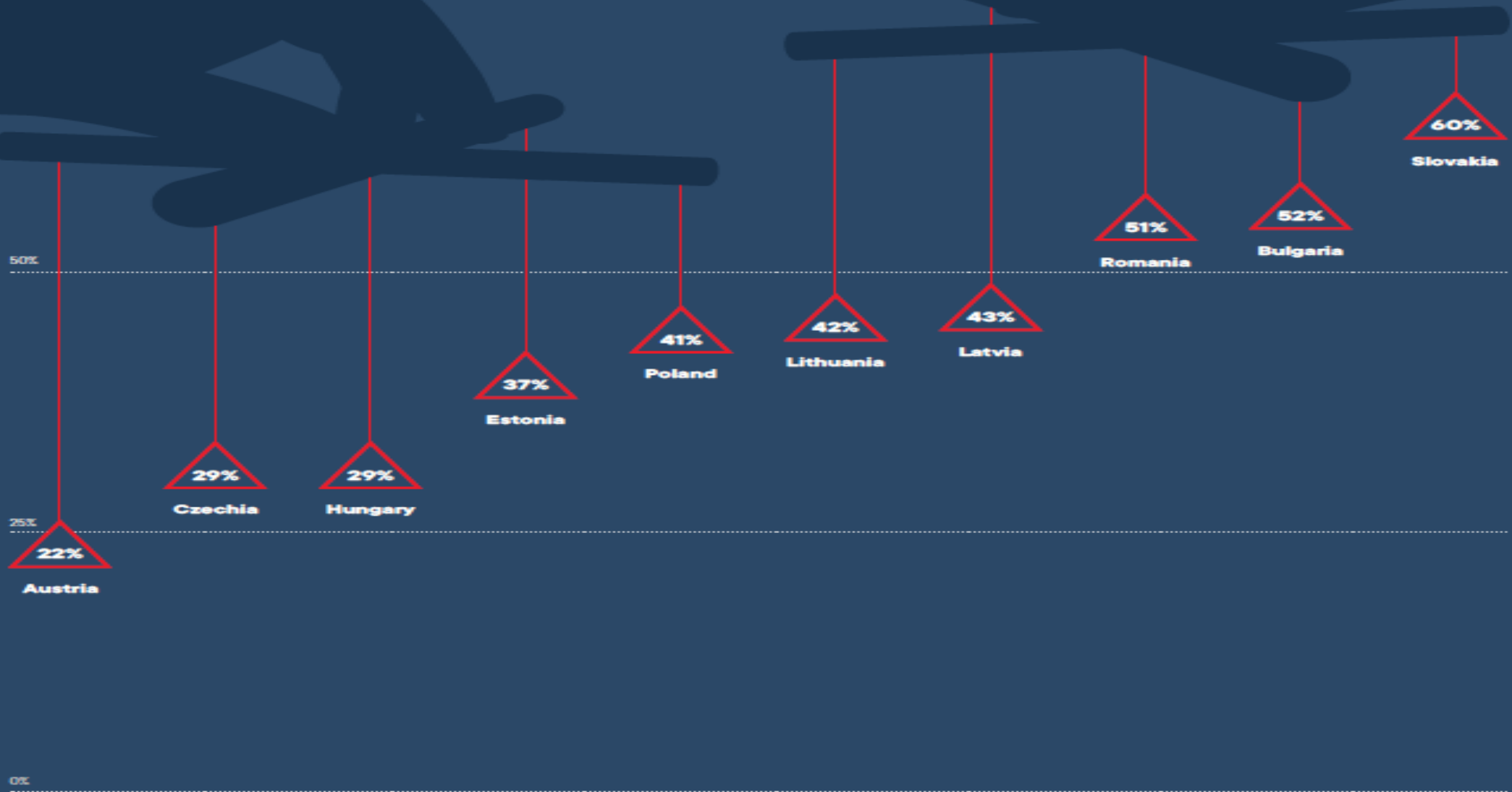
Those who agree that Jews have too much power and secretly control governments and institutions around the world.

„Hystória“

- V porovnaní s tradičnou spoločnosťou sa zmenila iba povaha falošných kauzálnych atribúcií. Za masovú hystériu boli v minulosti zodpovední démoni, špiritizmus a posadnutie diablom, v súčasnosti sú to rovnako neviditeľné plyny, vírusy a toxíny.
-
- Na prepuknutie hysterickéj epidémie sú potrebné tri prostredia: **nadšený teoretik**, ktorý je presvedčený, že objavil nejaký syndróm; **nešťastní, zraniteľní a sugestibilní pacienti** a **kultúrne prostredie**, ktoré to podporuje.
 - Ak je definovaná domnelá porucha a ľudia u seba nachádzajú opísané príznaky, veľmi pomáha unifikovaná teória, ktorá poskytuje zdanlivo jasné a koherentné vysvetlenie pre mnohé nejasné a mätúce príznaky. Spoločnosť sa prepadá do hystérie, keď sa takouto unifikujúcou teóriou stane konšpiračná teória.
 - Tie sa vynárajú ako jadrá stáleho vzorca klinickej interpretácie. Hystérie sú nielen prichádzajúce a odchádzajúce vlny módnych kolektívnych poblúznení, ale najmä prejavy konšpiračnej mentality, ktorá zanáša do vnímania sveta deštruktívne prvky. Tie môžu ohroziť racionálne poznanie, ale môžu mať vplyv aj na správanie sa voličov a politikov, ktorí môžu začať riešiť neexistujúci problém, alebo konšpiračný blud.

Those who agree that world affairs are not decided by elected leaders but by secret groups aiming to establish a totalitarian world order.

Médiá a ich agenda setting

- Konšpiračné posolstvá sa vytvárajú a reprodujú významným spôsobom prostredníctvom moderných médií. Ľudia získavajú z médií veľké množstvo informácií tvorených kauzálnymi atribúciami a kriticky ich netestujú tak, ako to robí pozitivistická veda.
- V médiách prebieha proces konštruovania reality, čo možno ukázať najmä použitím konceptu „agenda-setting“. Ten vychádza z predpokladu, že masové médiá disponujú potenciálom, ktorý im umožňuje zavádzanie tém do verejného diskurzu.
- Tieto témy však následne mediálny priestor opúšťajú a stávajú sa osnou konverzácie i mimo masových médií. Agenda-setting koncept je tak technikou konštrukcie verejného diskurzu, respektíve obsahu verejného diskurzu.
- Koncept agenda-setting nepredpokladá, že masové médiá sú schopné určovať, čo si ľudia myslia, ale prináša názor, že majú vplyv na to, o čom ľudia premýšľajú.

Sociálne médiá

“Facebook a sociálne siete dnes umožňujú vykresliť realitu úplne inak, než ju opisujú napríklad tradičné médiá. Nie je tam dôležité, či je nejaká informácia overená, ale či ju masovo zdieľajú samotní užívatelia. Vtedy sa pre týchto ľudí stáva pravdou.”

Facebook vytvoril priestor pre zoskupovanie a šírenie mnohých ideológií a hodnôt z celého sveta nehľadiac na ich “morálnosť”, “pravdivosť” alebo pôvod: *“On internet everything can appear equally legitimate.”*

TYPY ŠIŘITELŮ DEZINFORMACÍ

Spontánní typy

- **Osamělý senior** - používá hlavně e-mail a chce pobavit či poučit okolí
- **Nezkušený junior** - chce udržet kontakt s vrstevníky a informace čte povrchně
- **Světák** - cítí se jako názorový vůdce a chce mít vliv na okolí

Expertní typy

- **Všeználek** - touží po uznání a chce ukázat, že má větší přehled
- **Zachránce světa** - úzce zaměřený na jedno téma a zprávy hodnotí pocitově
- **Badatel** - aktivně vyhledává informace a myslí si, že jim rozumí

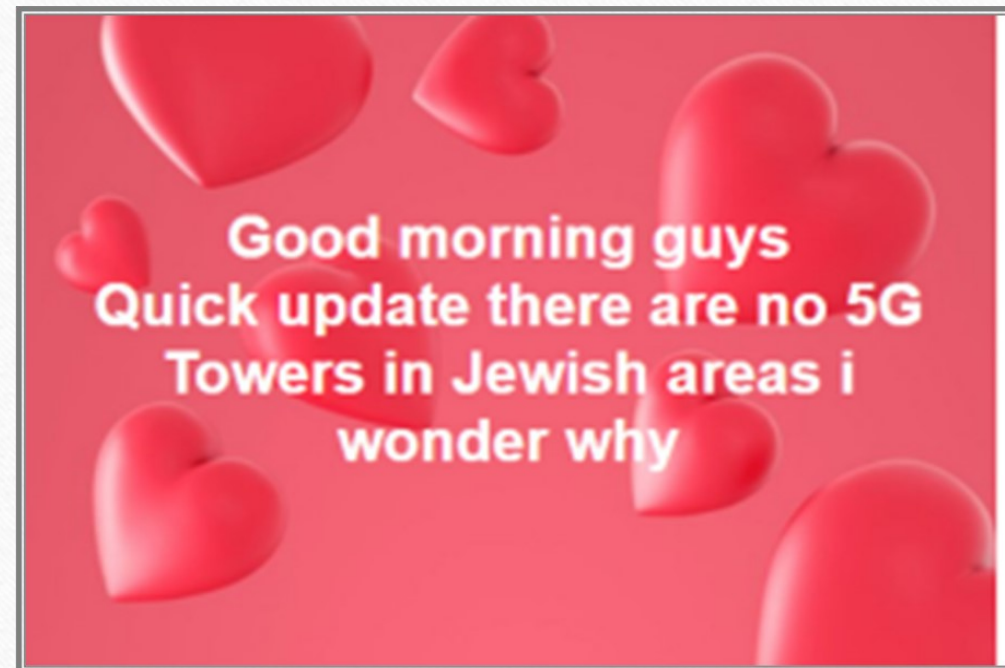
Internetové odporúčacie algoritmy

Odporúčacie algoritmy patria medzi najsilnejšie „učenlivé“ systémy súčasnosti. Majú schopnosť upraviť informácie, ktoré sa k nám dostanú.

Na Youtube až 70% používateľov sleduje to, čo im je odporúčané týmto algoritmom.

V súčasnosti sme subjektami digitálnych dát, alebo ešte horšie, ich derivátov.

Algoritmy rozhodujú o našej budúcnosti a my to nemáme pod kontrolou?

Filtrovacie bubliny

Internetová filtračná bublina je súhrnom obmedzených informácií, ktorý je vám poskytovaný v rámci internetového vyhľadávača, sociálnych sietí a iných internetových zdrojov.

S postupným vývojom týchto služieb totiž dochádza k čoraz väčšiemu cieleniu na to, aby zobrazované výsledky boli čo najviac personalizované a záviseli od toho, kde sa nachádzate, ako sa správate, aké stránky navštevujete, akých priateľov máte a na čo reagujete najviac pozitívne.

Vo výsledku sa tak začne okolo vás vytvárať neviditeľná bublina, do ktorej vchádzajú len informácie, ktoré algoritmy vyhodnotia ako relevantné pre vás, pričom ide obvykle o obsah, s ktorým súhlasíte.

Filtrovacia bublina sa stane Vaším jedinečným osobným vesmírom, v ktorom žijete online a iba Vy. To, čo je v tejto bubline, závisí od toho, kto ste a čo robíte, a pritom vôbec nerozhodujete o tom, čo prenikne dovnútra. V praxi to znamená, že sa k vám nemusia dostať dôležité informácie, lebo algoritmus vyhľadávača alebo inej platformy tak rozhodne za Vás.

Mediálna gramotnosť

Mediálna gramotnosť je schopnosťou dostať sa ku mediálnym informáciám a umenie ich analyzovať, vyhodnocovať a vytvárať. Mediálne gramotný človek vie pracovať so zdrojmi informácií a dokáže plnohodnotne pochopiť obsah mediálneho odkazu.

Prostredníctvom sociálnych sietí sa stále výraznejšie premiešavajú informácie šíriace prostredníctvom štandardných a tzv. alternatívnych mediálnych prúdov, pričom mediálne negramotný používatelia sociálnych sietí sa stávajú obeťou dezinformácií, hoaxov alebo aj samotných konšpiračných teórií.

V rámci sprisahaneckého zmýšľania začali konšpirátori a zároveň aj samotné konšpiračné portály čoraz viac útočiť na hlavný mediálny prúd a začali ho označovať za súčasť väčšieho globálneho sprisahania, ktoré má za úlohu nie informovanie, ale zámerné dezinformovanie širšej verejnosti v prospech “svetovládnych spoločenských elít”.

Pareidolia

- Fenomén pareidolie odkazuje na prirodzenú snahu nášho mozgu hľadať zrozumiteľný obraz v rôznych komplexných situáciách, dátach či spoločenských javoch, ktoré nedokážeme spracovať. Zároveň sa snaží spájať niečo neznáme či nepoznané s niečím, čo je nášmu mozgu známe.
- Príkladov pareidolie je mnoho. Od náhodných zobrazení tváre na Mesiaci, či Marse, v ktorých žiadna skutočná spojitosť neexistuje. Pri pareidolii často vidíme iba to, čo chceme vidieť.
- Keďže realita býva pre mnohých ľudí príliš jednoduchá či “nezáživná”, sprisahanecké zmýšľanie dopomáha k nadpriemernému pocitu vzrušenia. Takýmto spôsobom sú samotní konšpirátori schopní vsugerovať a presvedčiť sa o tom, že v určitých témach sa skutočne jedná o niečo nadpozemské a čo prostredníctvom optiky pareidolie dodáva pocit, že “vidia” sprisahanie, ktoré nikto iní nevidí. Cítia sa byť svojim spôsobom výnimoční.

Dunning - Krüger Effect

Dunning - Krüger Effect je fenomén, pri ktorom ľudia nadhodnocujú svoje schopnosti a vedomosti, alebo keď mnohé nekvalifikované osoby nadobúdajú pocit toho, že sú odborníkmi v rôznych témach. Z mnohých tém vytráca snaha o racionálne pochopenie danej problematiky a je nahrádzané uľahčenou, no často absolútne nepresnou a nepravdivou interpretáciou.

Dunning - Krüger Effect sa rozšíril aj vďaka digitálnemu priestoru. Čoraz viac ľudí je presvedčených a najmä z radov konšpirátorov, že nepotrebujeme prijímať akékoľvek názory a rady odborníkov. Tým, že internet ponúka skutočne skreslenú formu reality a široké spektrum informácií tak ako pravdivých ale aj nepravdivých, stávajú sa mnohí užívatelia digitálneho priestoru a sociálnych sietí obeťami dezinformácií.

Echo chambers

Komnata ozvien sa vytvára v situácii, v ktorej sa skupina osôb vzájomnou komunikáciou utvrdzuje vo svojich názoroch. Názory zhodné sa opakovaním zosilňujú (vracajú sa ako ozvena), zatiaľ čo odlišné názory sú zoslabované či priamo vylúčené.

Ide o prirodzený proces, kedy ľudia majú tendenciu veriť tomu, čo potvrdzuje ich názor a naopak majú averziu k tomu, čo ich pohľadu odporuje. Preto spolu komunikujú ľudia, ktorí si rozumejú, teda majú podobné názory a postoje a naopak menej komunikujú s ľuďmi, ktorí majú iné názory.

Tento proces je značne zosilnený modernými komunikačnými technológiami, ktoré umožňujú i ľuďom s extrémnymi názormi nájsť dostatok podobne zmýšľajúcich osôb a vzájomnou komunikáciou sa navzájom utvrdzovať v pravdivosti svojich myšlienok. Jedinec sa potom môže dostať do akejsi „informačnej bubliny,“ kedy je presvedčený, že jeho názor alebo postoj je správnejší a všeobecnejšie viac prijímaný, než v skutočnosti je.